

ארזאל

כתב עת לידעת ארץ ישראל

תס"ו 168 / דצמבר 2004 / כסלו תשס"ה

רזי גן העדן
ייעוץ מצוקים ומערות מסתור
הארבה והרבה...
מועדון מספרי הסיפורים הירושלמי
צפת חושפת את צפונותיה
יד השמונה

גלויות וצפונות מירושלים

'ארזאל' כתב עת לידעת ארץ ישראל

'ארזאל' הוא כתב העת הוותיק ביותר לידעת הארץ, היוצא לאור במשך 26 שנה ברציפות. החל משנת תשס"ה מופיע 'ארזאל' במתכונת חדשה משופרת, בצורה סדירה כל חודשים ובצבעים מלאים, ויכלול שפע של מאמרים יחודיים.

דמי מנוי לשנת תשס"ה/2005
(מס' 167-172): 275 ש"ח

הוצאת ספרים ארזאל,

ת.ד. 3328, ירושלים 91033
טל: 02-6434540 פקס: 02-6436164
e-mail: elysch@netvision.net.il

© 2005 כל הזכויות שמורות להוצאת ארזאל, ת.ד. 3328, ירושלים.
אין להעתיק מפרסום זה, לרבות תמונות, איורים או קטעים בשום צורה שהיא (לרבות תדפיסים לצרכים פנימיים), ללא אישור בכתב מהמוציאים לאור.

המשתתפים בחוברת זו:

פרופ' נורית כנען-קדר

החוג לאמנות, אוניברסיטת תל אביב

ינון שבטיאל

חוקר ארץ ישראל, מורה בחוג לגיאוגר-

פיה וידעת הארץ במכללת צפת

ד"ר זהר עמר

ראש החוג ללימודי ארץ ישראל וארכי-

אולוגיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן

נורית שלו-כליפא

אוצרת תערוכות היסטוריות ודוקטורנטית

בחוג לאמנות, אוניברסיטת תל אביב

יהודה עצבה

מארגן 'מועדון מספרי הסיפורים הירוש-

למי', ירושלים (ראה גם עמ' 70)

ד"ר אבי לבסקי

איש חינוך ומנהל בית הספר המסורתי,

ירושלים

ד"ר גרשון נראל

בעל תואר שלישי במדעי הדתות, מושב

יד השמונה

ד"ר גבריאל ברקאי

החוג ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

אוניברסיטת בר אילן, רמת גן

אלי שולר

הוצאת ספרים 'ארזאל', ירושלים

ליאון לויסון

(1881-1936)

יהודי נוצרי יליד הארץ
בשרות המודיעין הבריטי

פרשת ריגול עלומה

במלחמת העולם הראשונה

גרשון נראל

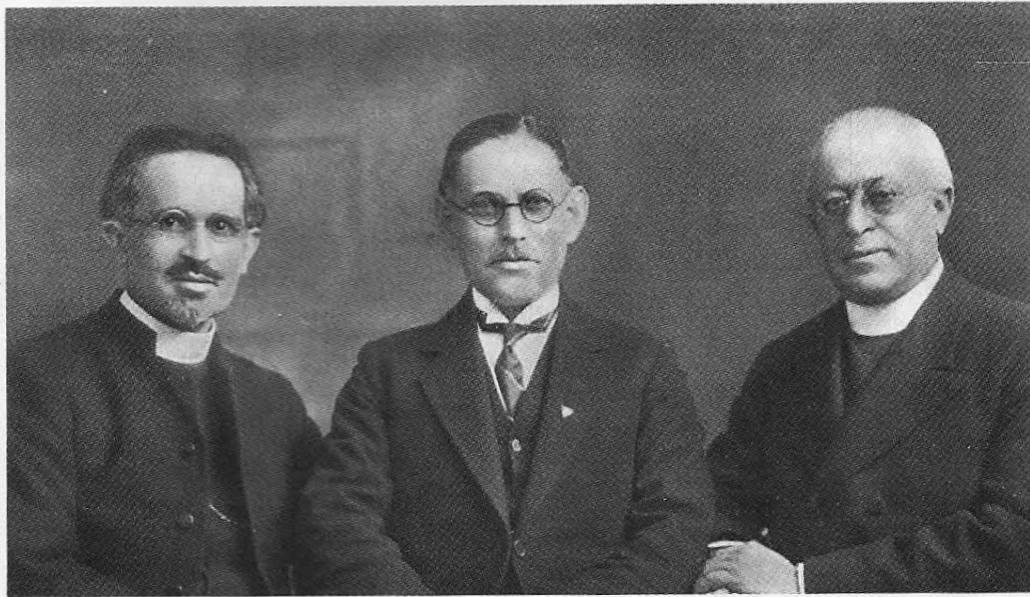
ליאון (לייב) לויסון מילא תפקיד לא מבוטל בשרות המודיעין הבריטי, ערב כיבוש הארץ במלחמת העולם הראשונה, אך עד היום ידועים רק פרטים מעטים על פעילותו. בהיותו בסקוטלנד, בעשור הראשון של המאה העשרים, התוודע ליאון אישית אל ראש ממשלת בריטניה באותם ימים, לוי ג'ורג', שעמד על כישוריו וקשריו המיוחדים ורתם אותו לשרות המודיעין הבריטי. בשנת 1917 נסע ליאון לעיתים קרובות מאדינבורג ללונדון, והגיע משם בחשאי למזרח התיכון למשימות ריגול נגד הכוחות התורכים-גרמנים. הוא סייר בין השאר בקהיר, בעזה ובגליל. כסוכן שהייתה לו גישה למקורות ראשוניים אמיתיים, הוא סיפק מידע רב ערך

תוכן עיניים

6	גורית כנען-קדר / 'רזי גן העדן' – תמונת קיר ארמנית מונומנטלית בירושלים
12	ינון שבטיאל / יישובי מצוקים ומערות מפלט בגליל
26	זהר עמר / הארבה והרבה... – נזקי הארבה והדברתו בארץ ישראל ובסביבתה בעבר ובהווה
44	גורית שלו-כליפא / גלויות וצפונות מירושלים – מראות ירושלים וארץ ישראל בגלויות צבעוניות נדירות מהמאה התשע-עשרה
62	יהודה עצבה / מועדון מספרי הסיפורים הירושלמי
71	אלי שילר / צפת חושפת את צפונותיה – אוסף תמונות נדיר מצפת (1910-1904)
90	גרשון נראל / פרשת ריגול עלומה במלחמת העולם הראשונה
95	אלי שילר ואבי לבסקי / ללא מוצא – פקודת מבצע ירדנית מיוני 1966 מורה על הריסת מוצא והריגת כל תושביה
100	גרשון נראל / יד השמונה – מושב יחודי של פנים וישראלים בהרי יהודה

מדורים

113	אלי שילר / סקירת ספרים חדשים
121	טעות לעולם חוזרת
123	ערב המוקדש לספרו של רמי יזרעאל
125	האם תוכל לזהות?
126	תשבץ ארץ ישראל

ליאון לויסון במרכז, יו"ר ועד הנאמנים של 'כרם אברהם' בירושלים, בחסות האגודה הבינלאומית של הנוצרים העברים (משמאלו: שבתאי בנימין ראהאלד), 1929

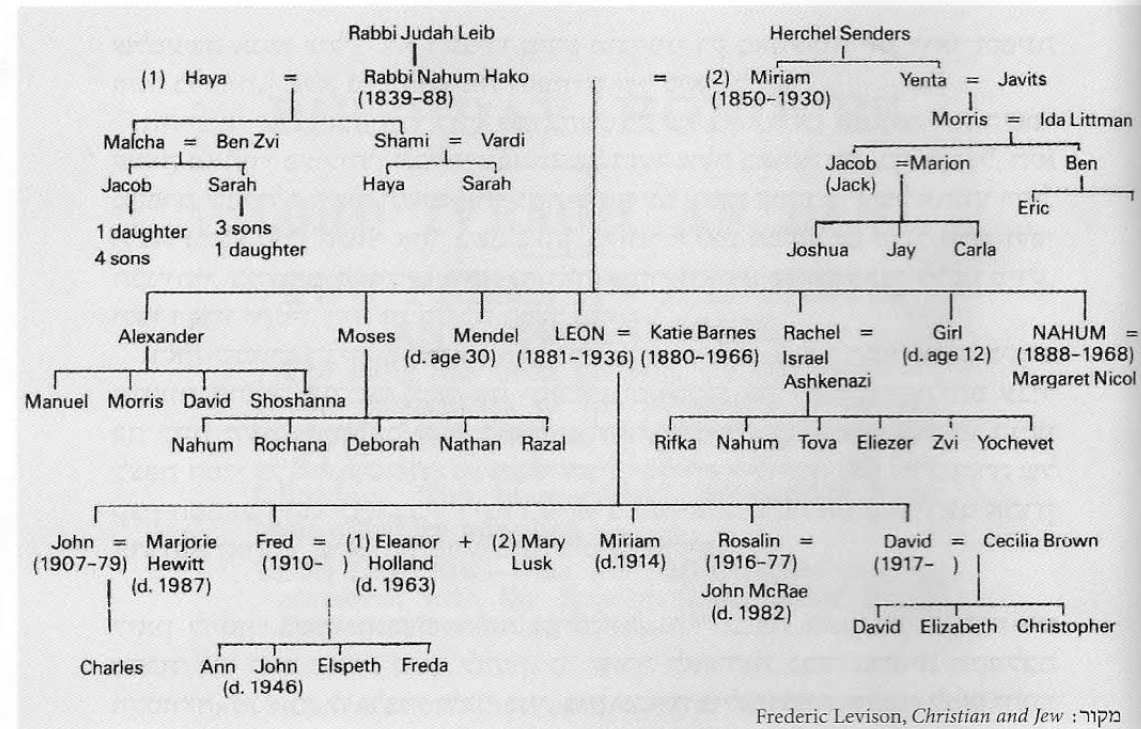
שלמעשה אנשי 'ניל"י' לא העבירו מידע מודיעיני רק באמצעות יוני דואר וספינת קשר בריטית,⁶ אלא גם באמצעות האווירון של ליאון לויסון. אחייניתו של ליאון, יוכי לוי, בתה הצעירה של חיה רחל, מתארת את ה'סוד' שהיה מאחורי פעולותיו הבלתי צפויות של הדוד שלה באותה עת. כך, למשל, היא מספרת שבלילה חשוך וגשום אחד נחת ליאון עם מטוס קטן בגורן של אחותו רחל, ולצדו נמצא סוכן חשאי אחר בשם ג'והן. כלומר, ליאון הפעיל גם מרגל נוסף, ולפי תכניותיו, במצבים מסוימים ג'והן זה היה אמור להופיע במקומו כדי ללקט מידע, ולפי דבריו "תמיד היה זה בלילה חשוך וסוער."⁷

נראה שמטוס הביון של ליאון אף נצפה במאסר 1917 בשמי העיר צפת, בימים שמאות חיילים תורכים נטשו את יחידותיהם ומכרו את רוביהם ונעליהם עבור פת לחם משום ש"הרעב נהיה לאויב שלהם", ופליטים רבים מעזה ומיפו הגיעו לצפת חסרי כל.⁸ למעשה, ברקע מעשי הביון של ליאון לויסון, כמו גם במקרה של קצין המודיעין הבריטי הבכיר ריצ'רד מיינרצהאגן אשר טיפח את קשריו עם אהרון אהרנסון ואחותו שרה, היו מניעים ציוניים מובהקים.

ליאון לויסון, בשמו המקורי אריה (לייבל'ה), נולד בצפת בשנת 1881. היה בנו הבכור של הרב הנודע נחום לויסון, מי שזכה לאזרחות כבוד בריטית מהמלכה ויקטוריה, שניתנה לו ולבניו ולבני בניו, בגין עבודה פילנתרופית שעשה למען יהודי ארץ ישראל. לייבל נתוודע לברית החדשה באמצעות המיסיון הסקוטי בצפת.

לבריטים ולבעלי בריתם, אנשי אוסטרליה וניו זילנד (ANZAC)¹ במיגון נושאים.² לויסון התגאה בכך שנמנה עם האנשים הבודדים באנגליה שהכירו את ארץ ישראל 'כמו את כף ידו'. שליטתו בעברית, בערבית וביידיש, והיכרותו עם אורחות החיים בארץ ומנהגי השליטים התורכים סייעו לו במלאכתו. באמצעות מטוס קל ונחיתות חפוזות בשדה פתוח, כשבדרך כלל לצדו רק הטייס, הוא אסף מידע עדכני, ערך סיורים רגליים בעומקי שטח האויב, וסיפק מידע על היערכותו. כך, למשל, נודע ערך רב לידיעות שאסף אודות תנועת הצבא התורכי, על מקורות האספקה שלו ועל אמצעי התובלה. מידע זה שלוקט במפגשים אישיים, שלא כמו תצלומים דוממים מהאוויר, היה נחוץ לבריטים שנערכו לכיבוש הארץ.³

בספר ביוגרפי שנכתב אודותיו בידי בנו פרדריק, מובאת הסברה שליאון השיג מידע על היערכות התורכים בארץ ישירות מקרובי משפחתו וממכריו שהתגוררו בעיקר בגליל, ובעקיפין – גם באמצעות 'ניל"י'. פרדריק לויסון כותב בספרו כי לא מן הנמנע שבאמצעות קרובי משפחתו בארץ העביר אביו מסרים והוראות של בעלות הברית לאנשי 'ניל"י'. כך, למשל, ידוע על ביקור לילי חשאי שליאון ערך ב-1917 אצל אחותו חיה רחל ביסוד המעלה,⁴ לשם "הגיע מעזה, במטוס פייפר", ולאחר שיחה שארכה כשלוש שעות הוא טס הלאה לדרכו.⁵ מכאן יוצא, אפוא,

מקור: Frederic Levison, *Christian and Jew*

גניאולוגיה של משפחת לויסון

בגיל תשע-עשרה 'הוברח' לאדינבורג שבסקוטלנד, שם למד תיאולוגיה והוסמך לכמורה. אחיו הצעיר, נחום, הצטרף אליו לסקוטלנד והלך בדרכיו. עם זאת, הם לא הסתירו מעולם את מוצאם היהודי, וסייעו ליהודים כל אימת שהדבר התאפשר. במשך כתרסר שנים, משנת 1925 ועד מותו ב-1936, כיהן ליאון כנשיא 'האגודה הבינלאומית של העברים הנוצרים' (International Hebrew Christian Alliance), אגודה שאיחדה יהודים חסידי ישוע מכתריסר מדינות. בתקופת המנדט הוא ביקר בארץ פעמים רבות, יזם תכניות להקמת מושבה של יהודים משיחים באזור עזה ואף רכש לשם כך 2,000 דונם.⁹ אף שהיו לו קשרים קרובים עם צמרת הממשל הבריטי בארץ, לרבות גישה ישירה אל הנציב העליון בירושלים, בסופו של דבר מפעלו ההתיישבותי לא צלח.¹⁰

לאחר מלחמת העולם הראשונה, הכתיר המלך ג'ורג' החמישי את ליאון בתואר אצולה על תרומתו למאמץ המלחמתי של האימפריה הבריטית באותן שנים, ואילו רעייתו קתי זכתה בתואר 'ליידי'. ליאון ואשתו נשאו בגאווה את תארי האצולה שלהם, ואף קרובי משפחתם בארץ "שכחו לרגע שמדובר ביהודי מומר".¹¹ אולם מאז ועד יום מותו, ליאון מעולם לא סיפר על מעלליו במודיעין הבריטי, ולמעשה עד סוף ימיו הוא הסתיר זאת אפילו מאשתו ובניו. הוא מילא בהקפדה יתירה אחר הוראות החוק הבריטי בדבר שמירת סודות רשמיים (Official Secrets Act).

BIRTHDAY HONOURS.

LORD IVEAGH AN EARL.

TWO PEERS, 16 BARONETS, AND 24 KNIGHTS.

The King has been pleased, on the occasion of the celebration of his Majesty's birthday, to signify his intention of conferring peerages of the United Kingdom, to date June 3, on the following. The biographical particulars have been officially supplied:—

LEON LEVISON.—Has rendered valuable work in connexion with the Russian Jews' Relief Fund. Public services during the war.

ידיעה בטיימס הלונדוני מה-13 באוגוסט 1919, המוסרת על הענקת תואר אצולה על ידי המלך ג'ורג' החמישי לליאון לויסון, על עבודתו רבת החשיבות בפעולות רווחה וסעד בקרב יהודי רוסיה במלחמת העולם הראשונה

ורק טיפין טיפין נודע על מעלליו החשאיים. לא נותר אלא לקוות שבעקבות מחקר חדש שנערך עתה בנושא זה, יתגלו מסמכים חדשים וייחשפו פרטים נוספים על פרשיית ריגול זו.

נ.ב.: לאחר בדיקה שנערכה בחודש נובמבר 2004 בארכיונים בריטיים (הארכיון הלאומי ב-Kew בלונדון וכן בספרייה הבודליאנית באוקספורד) התברר, כי מסמכים רלבנטיים מסווגים מימי מלחמת העולם הראשונה סגורים בפני הקהל למשך מאה שנה.

הבעת תודה: אני מבקש להודות בזאת לגב' יוכי לויין מרחובות ולמר נחום בן צבי, מנהל מפעלי דפוס בן צבי בע"מ מירושלים, שניהם ממשפחת לויסון המסועפת, שבנובמבר 2004 סיפרו לי על העדויות ששמעו באופן אישי על פעולות הריגול של ליאון לויסון עבור המודיעין הבריטי במלחמת העולם הראשונה. כן מודה אני ל-John & Rose Jenks באנגליה על עזרתם החשובה.

הערות

1. ראה למשל, Kelvin Crombie, *Anzacs, Empires and Israel's Restoration (1798-1948)*, Osborne Park, Western Australia 1998, pp. 157-189.
2. פרטי שיחה עם גב' יוכי לויין, אחייניתו של ליאון לויסון, שהתקיימה במושב יד השמונה בתאריך 21 בנובמבר 2003. ראה טולקובסקי ש', יומן ציוני מדיני, לונדון 1915-1919: לקראת הצהרת בלפור ובעקבותיה, ירושלים תשמ"א, עמ' 297. תודתי נתונה לישעיהו ישורון על ההפנייה לספר זה.
3. השווה, למשל, תומס ל' וקולינגס ק"ב, עם אלנבי בכיבוש הארץ, תרגם ב' פרידמן, הוצאת אריאל, בעריכת אלי שילר, ירושלים 2001, עמ' 78-62.
4. חיה רחל, אחותו של ליאון לויסון, התחתנה עם אשר אשכנזי, מחלוצי יסוד המעלה.
5. ראה Frederick Levison, *Christian and Jew: The Life of Leon Levison (1881-1936)*, Pentland Press, Edinburgh 1989, pp. 91-92.
6. השווה, למשל, "שרה אהרנסון גיבורת ניל"י (1890-1917)", באתר <http://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=8465&kwd=2428>.
7. לויין י', **אוושת הרוח בברושים**, ספרית פועלים, תל אביב תשס"א, עמ' 48.
8. Maria E. James, 'Life in Safed during the War,' *A Diary, Jewish Missionary Intelligence*, vol. 9, no. 5, May 1919, p. 69.
9. ראה Sir Leon Levison, "The Palestine Hebrew Christian Colony," *The Hebrew Christian*, vol. 7, no. 3, October 1934, pp. 103-104.
10. ראה נראל ג', **יהודים משיחיים בארץ ישראל (1917-1967): מגמות ותמורות בעיצוב זהות עצמית**. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים 1996, עמ' 286-289.
11. השווה לויין י', לעיל הערה 7, עמ' 116.